

Ar reali pereinamosios ekonomikos šalių konvergencijos perspektyva

Michael Haynes

Vyr. lektorius
School of Humanities, Languages
and Social Sciences
University of Wolverhampton
Wolverhampton WV1 1SB
United Kingdom
Tel.: + 44 1902 322484
e-mail: le1958@wvl.ac.uk

Rumy Husan

Lektorius daktaras
Leeds University Business School
University of Leeds
Leeds LS2 9JT
United Kingdom
Tel.: + 44 113 233 4588
Fax: + 44 113 233 4465
e-mail: rh@lubs.leeds.ac.uk

Straipsnyje nagrinėjamos pereinamosios ekonomikos šalių problemos, įvertinant lėtos konvergencijos buvusiose sovietų bloko šalyse priežastis. Pereinamosios ekonomikos šalių problemų negalima sieti tik su vidaus trūkumais, o vien rinkos mechanizmų taikymas problemų neišsprendžia. Lėtą šių šalių integraciją į pasaulinę ekonomiką lemia bendresnė pasaulinės ekonomikos raidoje susidariusi nelygybė bei kiti svarbūs veiksniai, pavyzdžiui, per trumpą laikotarpį įvykęs restruktūrizacijos procesas, nuolat vykstanti technologijų pažanga išsivysčiusiose šalyse, pasaulinės ekonomikos augimo tempų sulėtėjimas. Ekonominis atsigavimas, be kita ko, sukuria regioninius ekonominius skirtingumus daugelyje pereinamosios ekonomikos šalių.

Autoriai teigia, kad ilgalaikių raidos problemų yra ne tik Rytų Europoje ar Rusijoje, bet ir pasauliniu mastu, ir daro išvadą, kad joks režimas ar politika nepajėgi išspręsti istorinės plėtros nulemtų kliūčių konvergencijai pasiekti.

Globali ekonominė nelygybė gali būti laikoma pagrindiniu debatų apie pasaulinę ekonomiką klausimu, jis taip pat yra daugelio pereinamosios ekonomikos šalių problemų pagrindas. Ortodoksinė ekonomikos teorija siūlo labai optimistišką požiūrį į neturtingų šalių galimybes išvystyti tokius augimo tempus, kurie savo ruožtu leistų gamybos apimčių vienam gyventojui konvergenciją su pažengusių šalių gamybos lygiais. Autorių nuomone, toks optimizmas nėra pateisinamas. Šiame straipsnyje atmetamas neoliberalų ortodoksinis požiūris, kad rinkos mechanizmai pajėgia užtikrinti konvergenciją, bei

pateikiamas pereinamosios ekonomikos šalių pavyzdys, siekiant įrodyti, jog pasaulinės ekonomikos istorijoje egzistuoja nuolatinės akivaizdžios ilgalaikės raidos problemos. Nesugebėjimas pasiekti tvarių ir sparčių augimo tempų negali būti paprasčiausiai siejamas tik su „vidiniais trūkumais“, egzistuojančiais pereinamosios ekonomikos šalyse, šis fenomenas turi būti nagrinėjamas bendresniu, pasaulinėje ekonomikoje nuolatos atsinaujinančios nelygybės, kontekstu. Tačiau ar galima sukelti tokį stiprų konvergencijos procesą, kuris suteiktų pereinamosios ekonomikos šalims viltį, kad jos ne tik grei-

tai atkurs ir pralenks savo pačių 1989 metų gamybos apimtį, bet ir pradės vyti Vakarų Europą? Nors ortodoksinė ekonomikos teorija iš principo tą patvirtintų (žr. Haynes and Husan 2000, šio klausimo diskusijai), toks klausimas retai kada keliamas Vakaruose dėl paprastos priežasties, kad pereinamosios ekonomikos šalių gyventojai turėtų būti patenkinti absoliučia pažanga. Reliatyvi konvergencija būtų sveikintina, tačiau pastaroji problema nėra laikoma svarbia. Tokį argumentą, tik rečiau, pateikia ir pačios pereinamosios ekonomikos šalys. Jungtinių Tautų Ekonomikos Komisija neseniai pareiškė:

Vakarų Europa ir, ypač Europos Sąjunga, yra tikslas, į kurį dauguma pereinamosios ekonomikos šalių pastaruoju dešimtmėčiu tiesiogiai ar netiesiogiai nukreipia savo plėtros kryptį. Vienas iš pereinamosios ekonomikos šalių strateginės politikos tikslų yra pasiekti tvarius ir sparčius augimo tempus, o tai leistų joms pasivyti ir konverguotis su išsivysčiusių rinkų šalių gyvenimo standartais. (UN. 2000, p.155)

Mes pritariame nuomonei, kad konvergencija yra vertingas tikslas. Nepitariame požiūriui, kad didžiulė pajamų ir gyvenimo galimybių nelygybė nėra Europos ar pasaulinio masto problema. Negana to, teiginys, kad tokia nelygybė neturi būti kvestionuojama, atrodo nenormalus. Viena iš priežasčių, kodėl žlugo sovietų sistema, buvo būtent pažadų, kad žmonės galės pasiekti daugumos išsivysčiusių pasaulio šalių gyvenimo standartus bei kolybę, neišpildymas.

Paprasčiausiai galėtume skatinti pereinamąjį procesą, tik šiek tiek pakoregavę esamas politikos kryptis, tikint, kad viskas galų gale atsistos į savo vietas ir konvergencija įvyks. Tokius veiksmų scenarijus vis dar kuria institucijų, kaip antai: TVF, Pasaulio banko, nacionalinių vyriausybių patarėjai, taip pat nepriklausomi ekonomistai.

(žr. pvz., *Brezki ir Colombatto, 1999*). Tačiau, anot *Stepheno Coheno*, vieno iš žymiausių Amerikos istorikų ir Rusijos apžvalgininkų: „pasakos apie „perėjimą“ niekam nieko gero neduoda“ (Cohen, 1998, p. 241).

Šis straipsnis parašytas tokia dvasia: jis pesimistinis, bet yra realistinis. Norint tinkamai įvertinti pereinamąjį procesą, būtina realiai suvokti tikrovę. Jei žlugo senoji sistema, tai perėjimas prie rinkos ekonomikos taip pat nepateisino lūkesčių. Kad būtų sukurtas pagrindas pasiekti aukštesnį gyvenimo lygį pereinamosios ekonomikos šalyse, reikia realiai įvertinti, kodėl taip sunkiai vyksta konvergencija ne tik buvusio sovietų bloko šalyse, bet ir daugumoje kitų pasaulio neturtingesnių šalių. Šiuo straipsniu teigiame, kad, norint paaiškinti nesėkmės priežastis, būtina pripažinti, kad minėtos šalys tebėra įsisenėjusios nelygybės pasaulio ekonomikoje aukos.

Koncepcijos rėmai

Kapitalizmas yra dinamiškiausia žinoma sistema, ir tuo jis yra labiausiai patrauklus. Laiko atžvilgiu kapitalistinis augimas visada netolygus. Pasaulinė ekonomika pavaldi ne tik raidos tempų pokyčiams normalaus ekonominio ciklo metu, bet ir ilgalaikiams ekonominio augimo proceso trukdžiams, dėl ko galima daryti prielaidą, jog kapitalizmo pajėgumas sparčiai progresuoti per ilgus laikotarpius yra ribotas. Kapitalizmo dinamiškumas taip pat netolygus erdvės atžvilgiu: didžiuliai geografiniai ekonominės raidos skirtumai lemia struktūrine nelygybe pagrįstą pasaulinę ekonomiką. Iš tiesų pažvelgę į pasaulinės ekonomikos istoriją iš labai ilgo laikotarpio perspektyvos pamatysime, kad ji yra, pasak Pritchetto, „divergencija iš didžiosios raidės“ (Pritchett, 1997).

Didžioji dalis tokios erdvinės nelygybės atsirado ankstyvosiomis kapitalizmo raidos stadijomis, taigi atrodo vyksta nuolatinis sistemos reprodukcijos fenomenas. Vakarų Europoje kapitalizmas turėjo gana ilgą embrioninį periodą. Aštuonioliktojo amžiaus pabaigoje atsivėrė pirmieji ekonominiai atotrūkiai tarp Vakarų ir Vidurio, Rytų ir Pietų Europos regionų. Tačiau skirtumai dar buvo sąlygiškai nedideli. Tai galima iliustruoti pasitelkiant Paulo Bairocho drąsų produkto vienam gyventojui skaičiavimą 1800 metais: skirtumas tarp turtingiausių ir neturtingiausių regionų (pastarieji jau apima šiuolaikinės Rytų Europos žemes) sudarė apie 22 proc. (Bairoch, 1976, antra lentelė)¹. Tuo metu skirtumai buvo labiau kokybiniai nei kiekybiniai. Viskas pasikeitė prasidėjus industrinei revoliucijai Vakarų Europoje, lėmusiai vis didėjančius ekonominės raidos skirtumus tiek pačioje Europoje, tiek tarp Europos ir kitų pasaulio šalių. Pagaliau, bėgant laikui, Vakarų Europos dinamiskumas išsiplėtė, į ekonominio augimo procesą įtraukdamas vis didesnę Europos ekonomikos dalį. Tačiau Vakarų Europoje didėjo struktūrinė nelygybė, atsiradusi ankstyvosiomis raidos stadijomis, o patekusi į JAV, įrodė besanti ypač gaji. Iš tiesų, kai XX amžiuje Europoje susidarė vadinamieji „konvergencijos klubai“ bei atsirado gerai žinomų ekonominio pasivijimo pavyzdžių, bendras divergencijos lygis nuolatos didėjo.

Pirmoje lentelėje pateikiami Boltho ir Taniolio apskaičiuoti bendrojo vidaus produkto, tenkančio vienam gyventojui, Džini koeficientai (angl. *gini coefficient*) pagal perkamosios ga-

1 lentelė. Pasaulinio pajamų paskirstymo Džini koeficientai

1900	0,393	1970	0,539
1913	0,427	1980	0,544
1929	0,458	1985	0,531
1938	0,448	1990	0,526
1950	0,530	1995	0,498
1960	0,521	1998	0,496

Šaltinis: Boltho and Tonioli, 1999, p.7.

lios paritetą 49 šalyse, pagal gyventojų skaičių, apimantys 80 proc. visų pasaulio gyventojų.

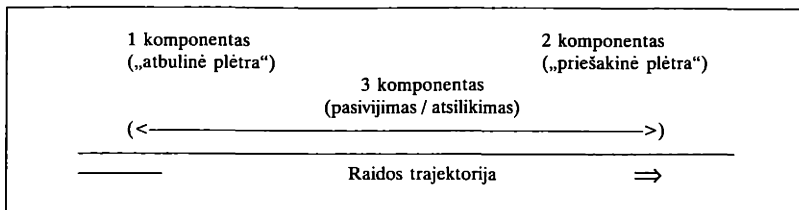
Pasaulinės ekonomikos, kaip visumos, ilgalaikiams procesams yra būdinga tai, jog divergencijos tempas lėtėja². Tai galima pastebėti ir Boltho ir Toniolio ilgalaikio ekonominio pasivejančio augimo lygtyje 1820–992 metams, kuriuoje ekonominis pasivijimas yra priešpriešinamas pradiniam pajamų vienam gyventojui dydžiui. Šis koeficientas išlieka teigiamas (rodo divergenciją), tačiau mažėja nuo 0,97 1820–1900 metais iki 0,31 1900–1950 metais bei 0,12 1950–1992 metais.

Bandant suvokti bendrą pasaulio ekonominės raidos modelį, susidariusį dėl kapitalizmo plėtros, galima pasitelkti tris komponentus, parodytus 1 pav.

Pirmąjį komponentą galima pavadinti atbuline kapitalizmo plėtra (angl. *backward expansion*), nukreipta į mažiau išsivysčiusias „ikikapitalistinio“ pasaulio šalis. Už Europos ribų toks atbulinės plėtros procesas dažnai vyko kartu su formaliu kolonizacijos procesu, tačiau šios dvi sąvokos jokiū būdu nėra identiškos. Kadangi atbulinės plėtros procesas iš esmės baigėsi XX

¹ Bairocho skaičiavimu, BVP JAV doleriais vienam žmogui 1800 metais Rusijoje, Rumunijoje ir Bulgarijoje sudarė \$170; „smarkiai industrializuotoje Europoje“ \$211; „vėliau industrializuotoje Europoje“ (Austrija–Vengrija, Vokietija, Nyderlandai) \$219.

² Bolthas ir Taniolis pažymi, kad nuosaiki konvergencija nuo 1980 m. rodo Kinijos svarumą ir jos spartesnį augimą per pastaruosius du dešimtmečius. Tačiau reikia pabrėžti, kad pasaulinis Džini koeficientas 1998 metais yra vis dar daug aukštesnis nei 1938 metais.

1 pav. Pasaulinės ekonomikos augimo komponentai

amžiaus pradžioje, ši pasaulio ekonomikos raidos dalis dabar labiau įdomi istoriniu požiūriu.

Antrasis komponentas yra priešakinės kapitalizmo ribos plėtra (angl. *forward expansion*) labiausiai išsivysčiusiose pasaulio šalyse. Šiuo atveju intensyvią sistemos plėtrą sąlygoja nuolatinis pažangiųjų technologijų progresas, savo ruožtu spartinantis ekonominio augimo tempus. Kadangi niekas šiandien rimtai nebepranašauja visiško kapitalizmo ekonominio žlugimo, galime teigti, kad, kol egzistuoja dinamiškas, konkurencinis pasaulinis kapitalizmas, tol vyks technologijų pažanga. Tačiau istorinis pažangos dinamiškumas vis dar įdomus. Konkrečiai, be trumpalaikių ekonominio pakilimo–nuosmukio mechanizmo svyravimų, atrodo, veikia ilgalaikiai trukdžiai, ribojantys šios sistemos gebėjimą palaikyti minėtą technologinę pažangą. Tarpukariu ekonomistai niūriai pranašavo, kad kapitalizmas paveldėjo sąstingio tendencijas. Tačiau šeštojo ir septintojo dešimtmečių efektingas ekonomikos pakilimas, prancūzų vadinamas „trisdėšimt šlovingų metų“, įrodė, kad šios prognozės buvo klaidingos. Aštuntajame dešimtmetyje, sulėtėjus augimo tempams pažangioje pasaulio dalyje, „šlovė“ pradėjo blankti.

Reliatyvaus sulėtėjimo laipsnis yra svarbus. Jei išsivysčiusių pasaulio šalių ekonominio augimo tempai 1970–1990 metais būtų buvę to-

kie patys kaip 1950–1970 metais, aišku, pasaulinės gamybos apimtys šiandien būtų 40 proc. aukštesnės nei dabar. Tačiau taip neatsitiko. Priešingai, didesnę išsivysčiusio pasaulio dalį apraizgė lėtinė negalia, sulėtindama augimo tempus ir padidindama nelygybę daugelyje šalių (Maddison, 1982, p. 989, 1995a, 1995b).

Ekonomistai, atstovaujantys bazinės ekonomikos kryptčiai, tokį sulėtėjimą priėmė kaip kvietimą pakeisti pokario Keyneso populiarumą atšiauresne, rinka pagrįsta teorija, paniekdami ankstesnį rinkos ydingumo sureikšminimą ir sutelkdami dėmesį į vyriausybės ar valstybės ydas. Tačiau kol vyko ir vis dar vyksta šis politinis ginčas, pagrindinės sulėtėjusio augimo problemos lieka neišspręstos, o ekonomistai atsidūrė keblioje padėtyje: bazinė ekonomika negali pasiūlyti įtikinamo paaiškinimo, kodėl per pastarąjį amžiaus ketvirtį sulėtėjo pažangiųjų šalių ekonomikos tempai.

Dešimtajame dešimtmetyje šis modelis pasidarė sudėtingesnis, kai dekados pabaigoje per trumpą laikotarpį JAV ekonomika nuolat augo, o tai sudarė ypač gerą įspūdį ir sukėlė tam tikrą euforiją šalyje. Tačiau optimistinis tikėjimas, kad surasta amžino augimo paslaptis, nėra tvarus per ilgą laikotarpį ar lyginamuju požiūriu. Vakarų Europos šalių ekonominės veiklos rezultatai nebuvo tokie geri (nors ir teigiami), ta-

2 lentelė. Realus BVP vienam gyventojui pasikeitimas 1950–1998 metais

	1950–1960	1960–1973	1973–1990	1990–1998
JAV	1,6	3,1	1,7	1,7
Europos Sąjunga	4,1	4,0	2,0	1,1
Vakarų Europa	4,0	3,8	1,9	1,1
Japonija	7,6	8,4	3,0	1,1

Šaltinis: JTO, 2000, p. 160.

čia Japonija, antroji ekonomiškai stipriausia šalis pasaulyje, patyrė ilgalaikių sunkumų nuo pat dešimtojo dešimtmečio pradžios, o tai yra visiškai priešinga jos ankstesniam išpūdingam ekonominiam augimui. Žvelgiant per laiko prizmę matyti, kad galimybės atkurti pokario „aukso amžių“ pažangiose šalyse yra menkos; ką ir iliustruoja 2 lentelė, kurioje pateikiami dešimtojo dešimtmečio augimo tempai iš laiko perspektyvos.

Jeigu taip yra iš tiesų, tai pasaulinės ekonomikos kitimo modelio trečio komponento analizė įgauna prasmę. Trečią komponentą sudaro mažiau išsivysčiusių šalių gebėjimas reliatyviai vyti kapitalizmo pažangą. Neoklasikinė teorija teigia apie galutinę visų šalių vienodo išsivystymo lygio konvergenciją. Be abejo, kad tai įvyktų, reikia augimo tempų konvergencijos modelio, pagal kurį labiau atsilikusios šalys augtų sparčiau nei pažangios. Tokių pavyzdžių būta kai kurių šalių raidoje tam tikrais laikotarpiais, ypač pasaulinės ekonomikos „aukso amžiuje“, t.y. 1950–1970 metais. Tačiau vertinant pasaulinius duomenis iš ilgesnio laikotarpio perspektyvos, matyti, kad tokia konvergencija sunkiai palaikoma ir nėra universali (Abramovitz, 1986; Baumol, 1986; Maddison, 1982, 1989, 1995a, 1995b; Haynes, 1998). Esama ypatingo ryšio tarp antro ir trečio komponentų. Stipri ir tolygi kapitalizmo pažanga, atrodo, sukuria teigiamas, konvergenciją stiprinančias jėgas. Sulėtėjus ir susilpnėjus pažangai, konvergencija sustoja, ir su-

sikuria jėgos, kurios turi įtakos ekonominiams skirtumams didėti ir galbūt net skatina atsilikimą – fenomeną, vykstantį nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio, išskyrus Rytų Azijos šalis (JTO, 1995, A1 lentelė; 299). Šis reiškinys netrukdo kai kurioms šalims ir regionams pasinaudoti galimybėmis bei užpildyti esamas nišas ir siekti pažangos mažinant ekonominę atotrūkį; tačiau pasauliniu mastu jis stabdo ilgalaikę bendrą konvergenciją atitolindamas realias perspektyvas didžiulei pasaulio gyventojų daliai.

Tačiau faktas, kad kai kurios šalys sugebėjo gana sparčiai žengti į priekį, dažnai yra vilties švyturys visoms vargingesnėms šalims bei sustiprina TVF ir Pasaulio banko argumentus apie ateities perspektyvas. Buvo įdiegta daugybė struktūrinio reguliavimo programų, tačiau dažniausiai jos ne tik nesukėlė ilgalaikio augimo jas taikiusiose šalyse, bet ir nepanaikino trumpalaikių nestabilumų. Kartu jos lėmė didžiulus socialinius kaštus, o žadėtos naudos iš vadinamojo turto „nutekėjimo“ nuo struktūrinio reguliavimo programų gavėjų tiems, kurie patyrė pirminius kaštus, taip ir nebuvo. Kiekvieną sėkmę reikia vertinti objektyviai. Pažymėsime, kad jeigu tik šalys nusileidžia raidos laiptais žemiau nei pirmaujančios šalys, norėdamos pradėti konvergencijos procesą, jos privalo ištisus dešimtmečius ar net šimtmečius palaikyti spartesnį augimo tempą nei išsivysčiusios ekonomikos šalys, nes siekiamas tikslas nuolatosis juda pirmyn.

Rytų bloko integracija

Gerai žinoma, kad aštuuntojo dešimtmečio viduryje Rytų bloko ekonomika pradėjo reliatyviai atsilikti. Tačiau svarbu pripažinti, kad nors nuo aštuuntojo dešimtmečio pabaigos kai kurioms ne Europos bloko šalims pavyko ir toliau mažinti ekonominį atotrūkį, skiriančių jas nuo lyderių (pagrindinės šalys yra Rytų Azijos vadinamosios „tigrų šalys“), tai nebuvo tipiški pavyzdžiai. Prasidėjus sunkesniems laikams antroje aštuuntojo dešimtmečio pusėje, Vakarų bloko konvergencijos faktai pasidarė ne tokie akivaizdūs. Tai rodo 3 lentelė, kurioje pateikti naujausi lyginamieji duomenys apie BVP vienam gyventojui pagal perkamosios galios paritetą.

Lygiai taip pat nėra išpūdinga ir daugumos besivystančių šalių pastarųjų dešimtmečių patirtis siekiant pasivyti išsivysčiusias šalis. Šiuo atžvilgiu Rytų blokui būdingi veiksniai negali būti išieities tašku, nuo kurio galima pradėti analizuoti Rytų Europos nesėkmes. Arrighi teigimu, tai, kad nėra galingos ir tvarios konvergen-

3 lentelė. *Realus BVP vienam gyventojui 1950–1998 metais (JAV = 100)*

	1950	1973	1990
JAV	100	100	100
Japonija	19	67	67
Vakarų Europa	45	62	61
Europos Sąjunga	46	67	67
Jungtinė Karalystė	69	69	70
Prancūzija	52	74	74
Vokietija	43	76	77
Italija	36	63	68
Austrija	38	66	73
Ispanija	28	50	53
Airija	34	39	74
Graikija	18	42	40
Portugalija	19	37	45
Turkija	17	19	22

Šaltinis: JTO, 2000, p. 161.

cijos tendencijų visoje pasaulinėje ekonomikoje rodo, jog atsidūrėme bendros „raidos krizės“ akivaizdoje (Arrighi, 1991). Dėl šio bendresnio trūkumo atsiranda poreikis būti skeptiškiems vertinant Rytų Europos perspektyvas. Arrighi teigia, kad sunku įžvelgti „kokią nors pagrįstą priežastį, dėl kurios esamos ir buvusios komunizmo valdos Rytų Europoje ir Sovietų Sąjungoje būtų pasiekusios geresnių rezultatų, nei, tarkim, Lotynų Amerikos šalys, jeigu jos nebūtų buvusios centralizuotai planuojamos ir suskaidytos“ (Arrighi, 1991; p. 55).

Centralizuotas ekonomikos valdymas Rytų Europoje skatino ekonomikos augimą per trumpą ir vidutinį laikotarpį, tačiau per ilgą laiko tarpą tokia nacionalinio ir bloko raidos forma reiškė, kad šios šalys neturėjo galimybės pasinaudoti pažangesnėmis technologijomis bei tarptautinio darbo pasidalijimo galimybėmis. Winiecki aiškiai parodė disbalanso, kurį sukūrė šių šalių vis labiau stingstančios plėtros programos, apimtis. Naudodamas gerai žinomą Hollis Chenery modelį, jis apskaičiavo, kad 1965 metais Rytų Europoje pramonės veikla sudarė 52 proc. viso vidaus produkto, palyginti su rinkos ekonomikos šalimis, kur numatoma pramonės dalis sudarė tik 39 proc. 1979 metais faktiškas skaičius buvo 63 proc., palyginti su numatomu 40 proc. (Winiecki, 1988; 81). Galime suprasti pramonės svarbą sąlygiškai izoliuotame Rytų bloke, tačiau vertinant pasaulinės ekonomikos standartais, tokia raidos forma buvo neracionali. Čia veikė prieštaringa dialektika. Viena vertus, anot Rainnie ir Hardie, „iš dalies sėkminga valstybės palaikoma plėtra savyje brandino susinaikinimo sėklas tiek, kiek ji skatino ir greitino integraciją ir internacionalizaciją (Rainnie ir Hardie, 1996). Tačiau nuo 1970-ųjų didėjant integracijai paūmėjo išorinio pasaulinio ekonominio spaudimo sukeltas korozinis efektas. Kad būtų

galima pastūmėti lėtėjančią ekonomiką į efektyvesnį, intensyvesnį raidos kelią, reikėjo pirkti pažangesnes technologijas bei praktinę patirtį iš išsivysčiusių šalių, o tai reišė labiau įsitraukti į tarptautinius prekių ir paslaugų srautus, neišskiriant finansinių paskolų, kurias reikėjo gražinti konvertuojama valiuta.

Taigi, tokia „lėta integracija“ į pasaulinę ekonomiką sudarė sąlygas ekonominei pažangai, tačiau, kita vertus, didėjanti skola ir prekybos disbalansas sukūrė papildomą spaudimą, o persiduodanti tarptautinė infliacija smarkiai ap sunkino vidaus planavimo mechanizmą. Pačiose Rytų bloko šalyse taip pat vyko šiokia tokia pertvarka: kai kuriose šalyse buvo iš dalies susilpninti ekonominiai suvaržymai ūkininkų, smulkių verslininkų bei tų, kuriuos greitai pradėjo vadinti „nomenklatūros kapitalistais“, naudai. Pastarosios grupės atsiradimas žymėjo pokyčių pradžią, kai valdančiosios klasės kontrolė nukrypo nuo valstybės į tai, kas tiek teisiniu, tiek socialiniu požiūriu buvo privatinės nuosavybės formos. Šis pasikeitimų procesas palengvėjo į valdžios duris pasibeldus naujai ir ne tiek ideologiškai įsipareigojusiai kartai. Todėl prieš prasidedant 1989 metams dauguma buvusių valdžios viršūnių buvo priverstos rinktis (nevienodai skirtingose šalyse): atnaujinti senąją sistemą arba ją išardyti.

Divergencija ir perėjimas

1989 metų ir 1991 metų įvykiai nusvėrė svarstyklių lėkštę pastarojo pasirinkimo naudai, išstumdami į priekį naujus lyderius, pasirengusius panaudoti liaudies spaudimą keistis. Naujų lyderių atėjimas nebuvo atsitiktinis, nes jie turėjo savo „teknokratinės“ reformų proceso koncepcijas, kurias rėmė Vakarų vyriausybės bei profesionalūs patarėjai. Vakarų parama kilo ne tiek iš tiesioginio įsipareigojimo užtikrinti eko-

nominį augimą, kiek iš įsipareigojimo užtikrinti tarptautinį finansinį stabilumą bei Rytų bloko mokumą, dėl kurio per trumpą ar vidutinį laikotarpį galėjo būti paaukotas ekonomikos augimas. Galų gale naujieji lyderiai galėjo pasiūlyti Rytų Europos gyventojams neįtikėtinai didžiulius pokyčius, kurie, be abejonės, priartino juos prie vakarietiško modelio, tačiau kartu paneigė laisvesnės ir turtingesnės ateities viltis.

Ekonominę plėtrą ir pastovų ekonomikos augimą, be abejonės, lemia trys pagrindiniai elementai: pirminės sąlygos, kurias sudaro ekonominių institucijų pobūdis bei jų gebėjimas konkuruoti; jėgų, sąveikaujančių pasaulio ekonomikoje, balansas: vienos skatina ekonomikos augimą, o kitos stabdo; ir trečia – tinkamos politikos ir institucinės schemos suradimas. Perėjimo laikotarpiu šių pagrindinių sąlygų vaidmuo yra sumenkinamas. Kaip ir galimybė, kad pasaulio ekonomikoje veikiančios jėgos gali sukelti silpną arba net ydingą konvergencijos efektą. Šių dviejų elementų reikšmės sumenkinimo arba visiško ignoravimo teigiamas bruožas buvo tas, konvergencija pasirodė esanti galima ir priklausoma nuo vidaus politikų pastangų bei pereinamosios ekonomikos šalių gyventojų paramos. Tačiau jei ekonominį pasivijimą sąlygoja išoriniai veiksniai (tai yra pirmieji du elementai), tai vidaus politikai jo paprasčiausiai negali efektyviai kontroliuoti.

Tačiau ar rinkos skatinamas ekonomikos augimas savaime yra realus? Pagrindinė mintis, kad vien tik augimas – sukeltas kurio nors tarptautinio „nutekėjimo“ efekto – gali paskatinti lengvą konvergenciją, nepasitvirtino. Toliau pateikiamose lentelėse rodoma, kad net pagal optimistiškiausius scenarijus, kurie, kaip daugelis tikėjo, buvo realūs perėjimo proceso pradžioje, konvergencija vyks ilgą laiką. Mes naudojomes Maddisono 1992 metų duomenimis, kadangi jais remiantis lengva daryti palyginimus.

4 lentelė. Augimo tempas ir BVP subyginimo pereinamosios ekonomikos šalims (PEŠ) scenarijai, lyginant su išsivysčiusiomis šalimis (IŠ) 1992 metais³

IŠ augimo tempas (%)	PEŠ augimo tempas (%)	PEŠ pasivijimo periodas (metais)
2	3	136
2	4	68
2	5	46
3	4	137
3	5	69
4	5	139

Pastaba: metai suapvalinti

Buvo tikimasi, kad trumpalaikę „perėjimo krizę“ pakeis prie konvergencijos nuvesiantis pereinamasis procesas, tikrovė, deja, buvo toli

³ Nustatyti pasivijimo laikotarpį naudojome tokią formulę:

$$G_{xn} = gyn \quad (1)$$

čia:

G = pradinis BVP vienam gyventojui išsivysčiusiose šalyse;

g = pradinis BVP vienam gyventojui pereinamosios ekonomikos šalyse;

x = (1 + metinė išsivysčiųjų šalių augimo norma);

y = (1 + metinė pereinamųjų šalių augimo norma);

n = metai, per kuriuos susilygina BVP vienam žmogui (arba pasivijimo periodas).

Sudarę logaritmus, gauname:

$$\text{Log } G + n \text{Log } x = \text{Log } g + n \text{Log } y \quad (2)$$

$$\text{todėl } \text{Log } G - \text{Log } g = n(\text{Log } y - \text{Log } x) \quad (3)$$

$$n = \frac{\text{Log } G - \text{Log } g}{\text{Log } y - \text{Log } x} \quad (4)$$

Pasivijimo skaičiai yra paremti Maddisono BVP duomenimis 1992 metams (Maddison, 1995b), pvz., išsivysčiųjų šalių BVP vienam žmogui = \$17 444 (Aritmetinis dvylikos Vakarų Europos šalių: Austrijos, Belgijos, Danijos, Suomijos, Prancūzijos, Vokietijos, Italijos, Nyderlandų, Norvegijos, Švedijos, Šveicarijos, JK ir keturių „Vakarų atžalų“ Australijos, Kanados, Naujosios Zelandijos ir JAV vidurkis); pereinamosios ekonomikos šalių BVP vienam gyventojui = \$4 627, aritmetinis septynių Rytų Europos šalių (Bulgarijos, buvusios Čekoslovakijos, Vengrijos, Lenkijos, Rumunijos, buvusios SSRS ir buvusios Jugoslavijos) vidurkis. Pažymėtina, kad šiaandieniai pasivijimo periodą rodantys skaičiai turėtų būti didesni, nes nuo 1992 metų dauguma pereinamosios ekonomikos šalių patyrė sąstingį arba sumažėjo, tuo tarpu pažengusios šalys ir toliau progresavo.

5 lentelė. Augimo tempas ir BVP 50 proc. subyginimo planai pereinamosios ekonomikos šalims (PEŠ), lyginant su išsivysčiusiomis šalimis (IŠ) 1992 metais

IŠ augimo tempas (%)	PEŠ augimo tempas (%)	PEŠ pasivijimo periodas (metais)
2	3	65
2	4	33
2	5	22
3	4	66
3	5	33
4	5	66

Pastaba: metai suapvalinti

grauzu ne tokia: užtrukęs gamybos apimčių nuosmukis, unikalus ekonomikos istorijoje, dar labiau atitolino pereinamosios ekonomikos šalis nuo išsivysčiusio pasaulio. Perėjimo krizės skalė ir kiek tai truko, gerai žinoma. 6 lentelėje pateikiami pagrindiniai BVP duomenis palyginti su 1989 metų baziniais duomenimis.

Norėdami palaikyti pereinamojo proceso varomąją jėgą ir padraštinti atsiliekančiuosius, dauguma apžvalgininkų yra linkę pateikti ekonomišką atsivimą rodančius faktus kuop palankiau, teigdami, kad krizės apimtis yra peraleng išpūsta dėl to, jog pateikiami duomenys neatitinka tikrovės, o atsivimas nepakankamai įvertinamas taip pat dėl tų pačių priežasčių. Lygiai taip pat galime pateikti priešingą atvejį (šios diskusijos aspektus rasite Rosati, 1994; Andor and Summers, 1998). Net jei atsivėlygtume į optimistiškiausius duomenis, vis tiek matyti, kad tik Lenkijos ekonomika aiškiai sugebėjo atkurti ir viršyti 1989 metų gamybos apimtį (JTO, 1999). Kitose buvusios Rytų Europos senojo sovietų bloko dalyse net ir tariamos sėkmės istorijos vis dar turi įrodyti, kad varomosios jėgos, leisiančios viršyti šias apimtis, yra pakankamai tvarios. Pastarųjų šalių nesėkmė lėmė tradicinių rinkos argumentų sumaištį. Situacija buvusiose Sovietų Sąjungos šalyse dar baisesnė: tokio gamybos apimčių nuosmukio taikos metu pasaulio ekonomikos istorija neregėjo, ką

6 lentelė. Realus BVP indekso pasikeitimai pereinamosios ekonomikos šalyse pagal teritoriją 1989–1998 metais (1989=100)

	Rytų Europa	VEPE-5	PEPE	Baltijos šalis	NVS
1989	100	100	100	100	100
1990	93,2	93,3	93,1	97,8	96,8
1991	82,9	84,1	80,7	89,9	90,9
1992	79,3	83,8	71,4	67,9	78
1993	79	85	68,4	58,2	70,4
1994	82,1	88,5	70,8	55,2	60,3
1995	86,8	93,5	75,2	56,4	56,9
1996	90,1	97,8	76,6	58,8	55
1997	92,1	102,6	73,6	63,7	55,6
1998	93,5	105,9	71,7	71,3	54

Šaltinis: JTO 1999, p. 128

Pastaba: VEPE yra Vidurio Europos pereinamosios ekonomikos šalis; PEPE – Pietų Europos pereinamosios ekonomikos šalis.

jau kalbėti apie išsivysčiusių šalių ekonomikos istoriją. Nėgana to, dažnai teikiamas senenos praeities pateisinimas, esą toks nuosmukis leistinas tol, kol Rusija įgys tam tikrą monetarinį stabilumą, žlugo 1998 metų vasaros krizei sukretus Rusijos finansų sistema.

Siekiant kuo aiškiau suprasti perėjimo krizės prigimtį bei suvokti, kodėl nevyksta konvergencija, privalu atkreipti dėmesį į kitus keturis aspektus. Pirmiausia perėjimas buvo pagrįstas konkurencine restruktūrizacija. „Internacionalizacijos ir restruktūrizacijos procesas Rytų Europoje buvo suspaustas į pusę dešimtmečio laikotarpį, tuo tarpu Vakarų kapitalistinėse šalyse šis procesas vyko daugiau nei ketvirtį amžiaus“ (Hardie and Rainnie, 1996). Tai turėjo neigiamą įtaką buvusios Sovietų Sąjungos bei Rytų Europos šalių galimybėms tarptautinio darbo pasidalijimo srityje. Taip nebūtinai turėjo įvykti. 1989 metais buvo tikimasi, kad į šias šalis pradės masiškai plūsti Vakarų investicijos ir pagalba ir tai padės atkurti girgždančią pramonę. Viltys nepasiteisino, o neefektyviai pasaulinės rinkos sąlygomis dirbusios įmonės ir pramonės šakos, jei jų nerėmė vyriausybė, faktiškai žlugo.

Ekonomikos srutų kontrasto lygį galima pamatyti palyginus nedidelį Airijos ūkį, kuris dešimtajame dešimtmetyje nuolat tvariai augo ir patyrė konvergenciją, su Baltijos šalių ūkiu (7 lentelė).

Iš lentelės nematyti investicijų kokybės. Airijoje – tai yra investicijos į pažangias technologijas: Airija gauna beveik 40 proc. visų JAV tiesioginių užsienio investicijų į technologijas Europoje. Investicijų į pažangias technologijas apimtys pereinamosios ekonomikos šalyse yra mažiau išpūdingos.

Antra, jeigu ir atsižvelgtume į optimistiškiausius duomenys apie šalis, esančias perėjimo proceso priešakyje, neturime užmiršti, kad ūkio atsigavimas dar nereiškia konvergencijos, nes šios šalys veiasi judantį tikslą, pažangių šalių ekonomika, kuri, nors ir nevienodai, dešimtajame dešimtmetyje vis kilo. Kai pereinamosios ekonomikos šalys atkurs savo 1989 metų gamybos apimtį, jos vis dar sąlygiškai bus labiau atsilikusios nei 1989 metais. Konvergencijai reikia, kad jos ilgą laiką palaikytų tvarius ekonominio augimo tempus, leisiančius iš pradžių atkurti, o paskui ir mažinti pirminį sąlyginį atotrūkį.

7 lentelė. Tiesioginės užsienio investicijos į Baltijos šalis palyginti su Airija 1993–1998 metais (\$mn)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Estija	0,32	0,2	0,2	0,2	0,3	0,6
Latvija	0,05	0,2	0,2	0,4	0,5	0,3
Lietuva	0,03	0,03	0,07	0,2	0,4	0,9
Iš viso Baltijos regione	0,28	0,43	0,47	0,8	1,2	1,8
Airija	1,1	0,8	1,5	2,6	2,7	6,8

Šaltinis: UNCTAD, 1999, Priedas 3.1

Trečia, jau pirmiau pabrėžėme, ankstesnė konvergencijos istorija leidžia manyti, kad pati palankiausia aplinka yra tokia, kurioje pasaulinė ekonomika yra ganėtinai dinamiška. Betgi perėjimas prasidėjo 1989 metais, tuomet, kai vėlyvojo devintojo dešimtmečio ekonominis pakilimas buvo pradėjęs slūgti, užleisdamas vietą nuožmiams nuosmukiui. Nors, matėme, ūkio atsigavimas yra cikliškas, abejotina, ar dabartinis augimo lygis prilygs ilgalaikiam pokario metų ekonominiam pagyvėjimui. Taigi ar Vidurio ir Rytų Europos šalys yra pajėgios vykdyti ilgalaikę konvergenciją? Panašu, kad prognozuojamoje ateityje šios šalys taip ir liks vidutiniškai skurdžiomis Europos Sąjungos pažangių šalių kaimynėmis.

Pagaliau aišku, kad ūkio atsigavimas taip pat lemia regioninius skirtumus daugelyje pereinamosios ekonomikos šalių. Tai puikiai iliustruoja Vengrija, kuri gali pasigirti geresniais užsienio investicijų pritraukimo rezultatais nei kitos šalys. Vidinis investicijų paskirstymas yra įdomus: „prekybos ministerijos statistikos duomenimis, iš 15 milijardų dolerių užsienio investicijų, kurias Vengrija gavo nuo 1990 metų, apie 75 procentai nusėdo Budapešte ir vakarinėse apygardose. Tik apytiksliai vienas apskaičiuotas šio kapitalo procentas buvo skirtas kiekvienai iš keturių vakarinių rytų Vengrijos apygardų“ (Haynes, 1998). Tai kraštutinybė, tačiau šis atvejis rodo esant platesnę problemą bei leidžia manyti, kad regioninė divergencija ateityje dar

labiau išryškės. Taigi perėjimas, kaip teigia Rainnie ir Hardie pasitelkdamį Lenkijos pavyzdį, atrodo sustiprina nevienodą regiono ekonominę raidą. Konkurencinės restruktūrizacijos forma sukuria vadinamąsias „reliatyvaus vystymosi salas periferiškumo jūroje“ (Hardie ir Rainnie, 1996) Šios salos sudarytos iš keturių elementų. Pirmas elementas yra senojo režimo slopinto paslaugų sektoriaus išsiplėtimas. Būtent dėl to modernizacija vyksta pagrindiniuose miestuose. Antras elementas yra ribota tam tikrų tarptautinių įmonių investicijų į dukterines įmones plėtra. Trečias – sėkminga nacionalinės pramonės plėtra. Ketvirtas elementas yra smulkaus verslo plėtra. Hardie ir Rainnie ypač skeptiškai apibūdina pastarojo sektoriaus galimybes būti atspirties tašku intensyviai plėtrai, teigdami, kad dauguma Lenkijos mažų ir vidutinių įmonių yra „turgaus, o ne laisvos rinkos nariai, kurie gauna nedidelį arba neegzistuojantį pelną.“ Tačiau lygiai taip pat, nepaisant pigios darbo jėgos, Rytų Europos pramonės šakos dažnai apsunkinamos aukštais vienetiniiais darbo kaštais (Husan, 1996), dėl ko jos tampa sąlygiškai nepatrauklios didelėms užsienio investicijoms (ką jau kalbėti apie didžiosios buvusio Rytų bloko dalies politinį nestabilumą, atgrasantį užsienio investuotojus).

Darome išvadą, jog Rytų bloko pavyzdys rodo, kad ir Rusijoje, ir Rytų Europoje, ir pasaulyje yra ilgalaikės ekonominės raidos problemų. Nepakanka sutelkti dėmesį tik į įvairias politikos

kryptis, institucijas ar režimā. Šių problemų nepajėgė išspręsti joks režimas. Įvyko keletas perėjimų nuo rinkos prie valstybės valdymo ir vėl grįžtama prie rinkos ekonomikos, dėl ko šio regiono gyventojai brangiai, bet nevienodai moka.

LITERATŪRA

1. Andor L. and Summers M. *Market Failure: A Guide to Eastern Europe's Economic Miracle* London: Pluto Press, 1998.

2. Ambramovitz M. *Catching up, forging ahead, and falling behind* // *Journal of Economic History*. 1986, p.46; 385–406.

3. Arrighi G. *World income inequality and the future of socialism* // *New Left Review*, 1991, p.191 (Sept.-Oct).

4. Bairoch P. *Europe's Gross National Product: 1800–1975* // *Journal of European Economic History*. 1976, 5: 2, p. 273–340.

5. Baumol W. *Productivity growth, convergence and welfare: what the long-run data show* // *American Economic Review*. 1986, 76, p. 1072–1085.

6. Boltho A. and Tonioli G. *The Twentieth century – Achievements, Failures, Lessons* // *Oxford Review of Economic Policy*. 1999, vol. 15, no. 4, p. 1–17.

7. Brzeski and Colombatto, *Can Eastern Europe Catch Up?* // *Post-Communist Economies*. 1999, vol. 11, no.1 p. 5–25.

8. Cohen S. *Russia: Transition or Tragedy in M. Cox (ed). Rethinking the Soviet Collapse. Sovietology, the Death of Communism and the New Russia*, London: Pinter, 1998.

9. Haynes M. *The European Union and Its Periphery: Inclusion and Exclusion* // *Economic and Political Weekly*. 1998, 33: 35, PE87-PE97.

10. Haynes M. and Husan R. *National Inequality and the Catch Up period: some 'Growth-Alone' Scenarios* // *Journal of Economic Issues*. 2000, vol. 34, no. 3, September.

11. Husan R. *The Limitations of Low Labour costs as an Inducement to Foreign Direct Investment:*

Kiekvienu atveju situaciją stengiamasi pateisinti, kad galų gale tiems, kurie kenčia, bus atlyginta – bus pasiektas absoliutus aukštesnis gyvenimo lygis bei reliatyviai sumažintas ekonominis atotrūkis. Deja, faktai ne kažin ką rodo.

an Example from the Motor Industry // *European Business Review*. 1996, vol. 96, no. 4.

12. Maddison A. *Phases of Capitalist Development*. Oxford: Oxford University Press, 1982.

13. Maddison A. *The World Economy in the Twentieth Century*. Paris: OECD, 1989.

14. Maddison A. *Explaining the Economic Performance of Nations: Essays in Time and Space*. London: Edward Elgar, 1995a.

15. Maddison A. *Monitoring the World Economy 1820–1992*. Paris: OECD, 1995b.

16. Pritchett L. *Divergence, big time* // *Journal of Economic Perspectives*. 1997 vol. 11, no. 3, Summer, p. 3–17.

17. Hardy J. and Rainnie A. *Restructuring Krakow: Desperately Seeking Capitalism*. London: Mansell, 1996.

18. Rosati D. K. *Output decline during the transition from plan to market: a reconsideration*. *The Economics of the Transition*. 1994, 2: 4 (December) p.419–441.

19. *United Nations. World Economic and Social Survey 1995*. New York: UN Publications, 1995.

20. *United Nations. Economic Commission for Europe // Economic Survey of Europe, 1999a.*, no. 3.

21. *United Nations. World Economic and Social Survey 1999*. New York: UN Publications, 1999b.

22. *United Nations. United Nations Economic Commission for Europe. Economic Survey of Europe. 2000*, no. 1.

23. *UNCTAD, 2000 World Investment Report, 1999*.

24. Winiecki J. *The Distorted World of Soviet-Type Economies*. London: Routledge, 1988.

IS CONVERGENCE A REALISTIC PROSPECT FOR THE TRANSITION ECONOMICS

Michael Haynes, Romy Husan

Summary

To make a proper evaluation of transition it is necessary to appreciate the reasons for slow convergence in the former Soviet bloc as well as many other of the world's poorer economies. One of the most important reasons lie in the long run spatial inequalities caused by the historical development of the world economy. Estimates of output per capita for the year 1800 already reflect the economic gap between the richest and the poorest regions of Europe the latter including the area of modern Eastern Europe.

The nature of the transition crisis can be considered from other four points: the restructuring process compressed into half a decade which forced these economies downward in the international division of

labour; the fact that the developing economies are chasing a moving target – the advanced economies that have continuously grown; the transition process started in a period of general slowdown in the world economy and finally the recovery results in divergence in many transition economies.

There are long run development problems in Eastern Europe and Russia as well as on the global scale. These problems cannot be solved by any regime or policy since they are rooted in the historical development of the world economy. And although the people of the regions are promised a more prosperous future in absolute terms, the facts do not promuch evidence of it.

Itiikta 2000 m. lapkričio mėn.